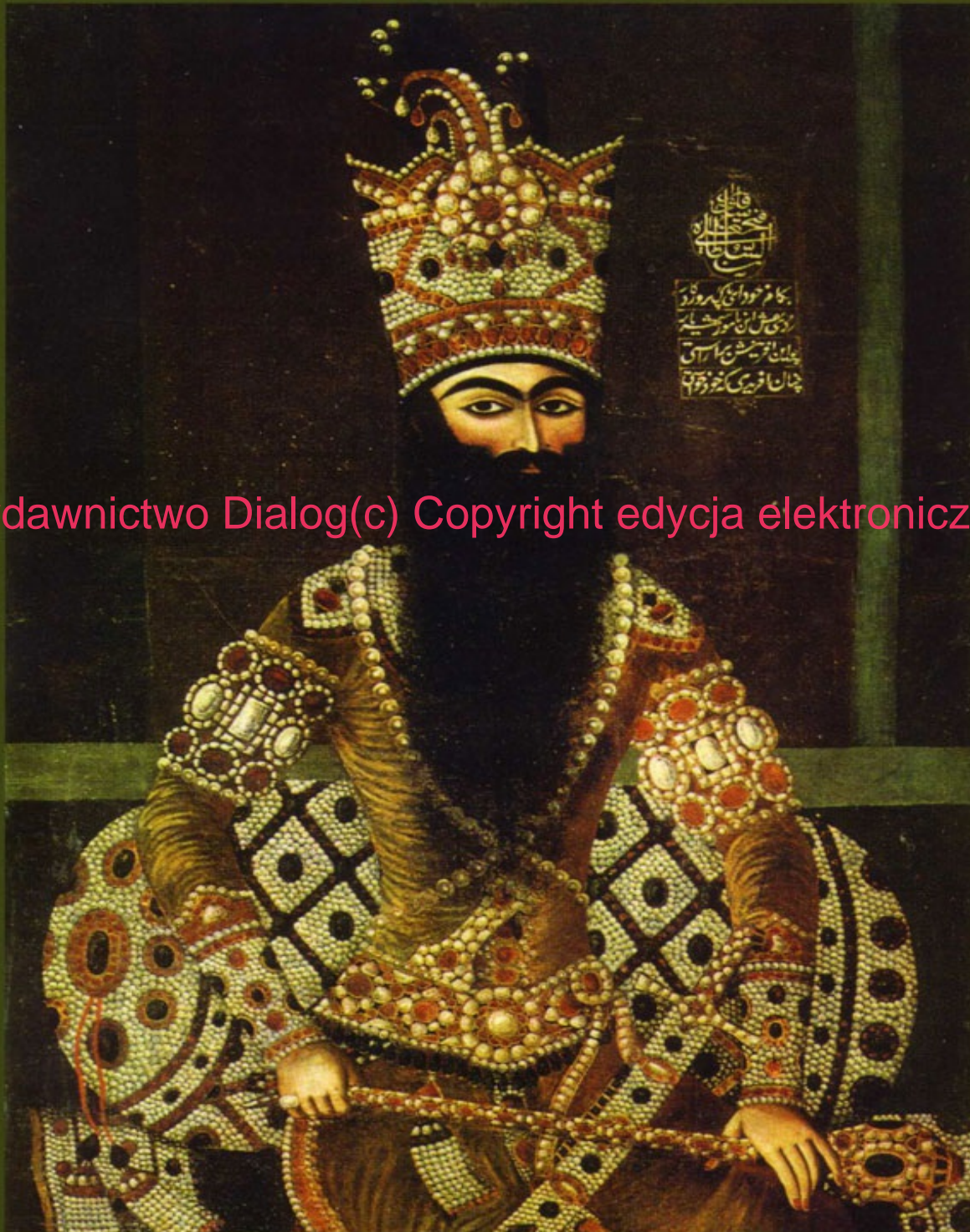

HISTORIA PERSJI

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Bogdan Składanek

HISTORIA PERSJI

TOM III

OD SAFAWIDÓW DO II WOJNY ŚWIATOWEJ

Wydawnictwo Akademickie DIALOG
Warszawa

Wydawnictwo Dialog(e) Copyright edycja elektroniczna

Redakcja i korekta: MAGDALENA PLUTA
Łamanie i projekt okładki: MACIEJ KRAWCZYŃSKI

© Copyright by Wydawnictwo Akademickie DIALOG, 2007

Wydanie elektroniczne, Warszawa 2014

ISBN e-pub 978-83-8002-030-6

ISBN mobi 978-83-8002-031-3

Wydawnictwo Akademickie DIALOG
00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/218
tel./faks (+48 22) 620 87 03
e-mail: redakcja@wydawnictwodialog.pl
WWW: www.wydawnictwodialog.pl

Konwersja: [eLitera s.c.](#)

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

BOGDAN SKŁADANEK – iranista, studiował na Uniwersytecie Warszawskim, w Leningradzie i w Teheranie. Specjalizował się w historii Persji wczesnego średniowiecza. W 1966 roku uzyskał stopień doktora, w 1977 doktora habilitowanego, w 1987 zaś tytuł profesora. Przez wiele lat pełnił funkcję dyrektora Instytutu Orientalistycznego Uniwersytetu Warszawskiego.

Ważniejsze publikacje:

Studia nad charydżytyzmem w Persji (rozproszone);

Gramatyka języka perskiego (wyd. I, Warszawa 1970, wyd. II, 1984);

Wieki milczenia, Warszawa 1980;

Abul Fazl Bajhaki – Historia sułtana Masuda, Wybór, przekład i komentarz..., Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 1996;

Wprowadzenie do gramatyki języka perskiego, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 1997.

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Spis treści

Karta redakcyjna

WSTĘP

ROZDZIAŁ I. POCZĄTKI PAŃSTWA SAFAWIDÓW

Ród Safi ad-Dina i zakon safawijje

Zakon Kyzylbaszy

Ismail I i jego rządy

ROZDZIAŁ II. USTABILIZOWANIE NOWEJ PERSJI NA ARENIE MIĘDZYNARODOWEJ

Rządy Tahmaspa I

Gospodarka pod rządami Tahmaspa I

Stosunki wewnętrzne za Tahmaspa I

Następcy Tahmaspa I: Ismail II i Mohammad Chodabande

Ismail II

Mohammad Chodabande

ROZDZIAŁ III. ABBAS I WIELKI. EPOKA REFORM

Sytuacja polityczna w Persji

Pierwsze lata rządów Abbasa I

Reformy Abbasa I

Wojsko

Administracja

Persja po reformach

Polityka wewnętrzna. Gospodarka

Kultura i nauka za Abbasa I

ROZDZIAŁ IV. NASTĘPCY ABBASA I

Safi I

Abbas II

Safi II (Solejman I)

Soltan Hosejn

Czasy niepokoju i rozpad państwa

Najazd Afganów na Persję

Okupacja afgańska

ROZDZIAŁ V. PAŃSTWO SAFAWIDÓW

Charakterystyka ogólna

Ustrój państwa

Wieś gospodarka, stosunki własnościowe, podatki, dzierżawa

Miasto

System podatkowy

ROZDZIAŁ VI. NADIR SZAH I ZANDOWIE

Walka Nadira z najeźdźcami

Gospodarka

Stabilizacja władzy Nadira

Wojny Nadira

Sytuacja wewnętrzna

Reforma zarządzania

Polityka podatkowa i jej konsekwencje

Walka o władzę po Nadir Szahu. Zandowie

Persja pod rządami Karim Chana

ROZDZIAŁ VII. PIERWSI KADŻAROWIE

Agha Mohammad Chan i początki dynastii Kadżarów

Lata względnej stabilizacji: Fath Ali Szah i Mohammad Szah

Utrwalanie podstaw nowego ustroju

Sytuacja społeczna i ekonomiczna

ROZDZIAŁ VIII. NASER OD-DIN SZAH I ZAGRANICZNE KONCESJE

Zmiany ustrojowe

Podróże Naser od-Dina do Europy

Sytuacja społeczna i gospodarcza za Kadżarów w końcu XIX w.

Wielkie przemiany: nafta i rewolucja konstytucyjna Maszrutijat

Koncesja naftowa D'Arcy'ego

Rewolucja konstytucyjna Maszrutijat

Ostatni z Kadżarów i zamach stanu Rezy Chana

ROZDZIAŁ IX. DYNASTIA PAHLAWICH (1925–1941). PIERWSZE LATA PO I WOJNIE ŚWIATOWEJ

Przejęcie władzy

Rządy Rezy Szaha (1925–1941)

II wojna światowa i abdykacja Rezy Szaha

Panujący

Literatura pomocnicza i zalecana

Przypisy

Seria „Dzieje Orientu”

Informacje o wydawnictwie

WSTĘP

Trzeci i ostatni tom *Historii Persji* obejmuje okres od wystąpienia dynastii Safawidów w początkach XVI w. do wybuchu II wojny światowej i zmiany na tronie perskim. W omawianych latach w Persji zachodziły istotne przeobrażenia zarówno w sferze politycznej, ustrojowej, jak też ekonomicznej, co pociągało za sobą przemiany w obyczajowości i mentalności jej mieszkańców. Następnym pojawieniem się Safawidów na arenie politycznej Bliskiego Wschodu było powołanie do życia nowego, scentralizowanego państwa perskiego, które zaczęło odgrywać pierwszorzędną rolę w tamtej części świata w kulturze i po części w ekonomii. Od drugiej połowy XVII w. jednak Persja zaczyna powoli, lecz nieustannie chylić się ku upadkowi. W XVIII w. obserwujemy spadek znaczenia tego kraju w polityce i gospodarce, dostrzegamy w tym czasie wyraźne symptomy rozkładu państwa. Następne dwa stulecia, XIX i XX, to epoka, w której Persja na coraz szerszym froncie styka się z państwami europejskimi, przeżywając pasmo niepowodzeń militarnych, politycznych i gospodarczych. O ile w XVIII w., aż do pojawienia się na arenie politycznej dynastii Kadzarów, Persja była w stanie zachować polityczną integralność, o tyle wiek następny był to czas regresu. W kontaktach w kolonizującą świat Europą z całą ostrością ukazywała się słabość Persji. Przegrane wojny z Rosją o Kaukaz i z Anglią o Herat pozabawiły perskich polityków wszelkich złudzeń co do pozycji ich państwa. Penetracja zachodniego kapitału wzmagająca się w drugiej połowie XIX w. przez system koncesji i pożyczek, to uczucie jedynie ugruntowała. Tylko położenie geograficzne i ostra rywalizacja rosyjsko-brytyjska o wpływy w Persji uratowały ten kraj przed przekształceniem w rosyjską lub brytyjską kolonię. Proces jego uzależniania od Zachodu zatrzymał się na etapie pełnej zależności ekonomicznej przy zachowaniu niezależności politycznej, aczkolwiek niepełnej. Choć formalnie Persja była krajem niezależnym utrzymującym stosunki dyplomatyczne, to jej niska pozycja w tych relacjach ujawniła się z całą ostrością w czasie I wojny światowej, gdy mimo ostrych protestów i ogłoszenia neutralności terytorialna nietykalność tego kraju była naruszana przez wszystkie wojujące strony, państwa centralne, tj. Turcję, której wojska operowały na terytorium Persji, i Niemcy zakładające sieć szpiegowskich agentur. Podobnie postępowała druga strona, Rosja, której wojska stacjonowały w Azerbejdżanie i rabowały go, oraz Wielka Brytania okupująca południowe dzielnice kraju.

Pod koniec I wojny światowej Persja była o krok od utraty niezależności. Przed katastrofą uratował ją nowy układ sił, jaki zaistniał po zakończeniu konfliktu. Z areny politycznej, jako aktywny jej uczestnik w dawnym stylu, odeszła Rosja Radziecka, na kilkanaście lat na margines zostały zepchnięte Niemcy, pojawiła się nowa siła, Ameryka, natomiast Wielka Brytania uzyskała pozycję dominującą. Taka sytuacja pozwoliła Persji, przy wyraźnej akceptacji ze strony brytyjskiej, odbudować państwo i ustawić się na pozycjach porównywalnych ze statusem Turcji Kemala Atatürka. Zauważalne stało się podnoszenie rangi państwa w relacjach

z zagranicą i gdyby nie wybuch II wojny światowej, Iran, dawniej noszący nazwę Persja, pod rządami Rezy Szaha osiągnąłby całkiem wysoki poziom cywilizacyjny, podniosłaby się także stopa życiowa ludności. Reza Szah przez wielu polityków i historyków uważany za postać negatywną, za krwawego despotę o wyraźnie profaszystowskich inklinacjach, był politykiem sprawnym, mężem stanu mającym wizję wielkiego Iranu, państwa, które skupiałoby związanych z nim emocjonalnie poddanych. Pod jego rządami Iran po raz pierwszy od najazdu Arabów w VII w. tworzył jednolite terytorialnie państwo rządzone przez Irańczyka. Przedtem przez kilka stuleci panowali Turcy.

Niestety systematyczny proces modernizacji kraju został przerwany, a gdy ustała okupacja i wycofały się wojska dawnych sojuszników, Iran znalazł się w odmiennym, nieznanym mu układzie zależności i powiązań. Czasów panowania ostatniego szacha, Mohammada Rezy Pahlawiego, ten tom nie obejmuje.

Książka jest pomyślana jako podręcznik dla studentów iranistyki i zbliżonych kierunków islamistycznych. Oprócz tego trzypięciotomowego podręcznika do dziejów Persji/Iranu, w spisie literatury rekomenduję inne opracowania, odsyłając do nich zainteresowanych. Tam też można znaleźć stosowne informacje bibliograficzne.

Najważniejsze kroniki do okresu safawidzkiego to Chondemira, *Tārīchi Šāh Ismā'īl Safawīd* (Historia panowania szacha Ismaila Safawidy), a także *Ḥabīb as-sijar* (Przyjaciół piszących życiorysy) jego kuzyna Mirchonda oraz Ḥasani Rumlū, *Aḥsan at-tawārīḥ* (Ozdoba kronik). Ten sam okres opisuje inna kronika, zwracając jednak uwagę na ludy sąsiednie, na przykład Kurdów. Jest nią Szaraf-ḥān Bidlisī (Bitlisi) w dziele *Šarafnāme*, gdzie zostały przedstawione dzieje kurdyjskich koczowników i próby tworzenia państwowych organizmów przez ich przywódców.

W latach panowania Safawidów Persję odwiedzali kupcy z zachodniej Europy. W większości byli to Anglicy, ale prócz nich pojawiali się także kupcy weneccy. Istotny wkład do poznania rządów Safawidów wnosi kronika *Tazkirāt al-mulūk* (Notatki dla królów) wydana w angielskim przekładzie i z komentarzem przez V.F. Minorskiego (Cambridge 1943). Anonimowy autor (autorzy?) napisał ją około 1725 r., ale jej treść odnosi się do wieku XVII. Jest to zadziwiająco wyczerpujący opis ustroju pod rządami Safawidów z wieloma dokładnymi informacjami i tabelami na tematy gospodarcze.

Dla lat panowania Nadir Szaha klasycznym opracowaniem jest książka L. Lockharta *The Fall of the Safawi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, w której autor wykorzystał także rosyjskie materiały archiwalne. Podstawowy zespół wiadomości o tym okresie znajdujemy w publikacjach autorów zagranicznych, na przykład w pracy H. Krusińskiego, do dziś niezastąpionej, i w dokumentach obserwatorów zagranicznych, jak raporty konsulów, głównie rosyjskich, z uwagi na to, że Rosja była bardzo zaangażowana w sprawy perskie, a także relacje kupców i podróżników, na przykład niemieckiego podróżnika J.J. Lercha, czy francuska korespondencja dyplomatyczna. Są to niestety pozycje w Polsce trudno dostępne i dlatego w spisie podstawowej literatury ich nie umieściłem^[1].

Jeśli chodzi o rządy Kadżarów i Pahlawich, wyczerpujące opracowania znajdziemy w ostatnim tomie *The Cambridge History of Iran*, ponadto na wyróżnienie zasługuje źródłowa monografia Nikki R. Keddie *Modern Iran. Roots and Results of Revolution*^[2], referująca, z niewielkim historycznym wprowadzeniem, panowanie dynastii Pahlawich i przebieg rewolucji chomejnistowskiej.

Ciekawe informacje odnoszące się do okupacji radzieckiej można znaleźć w książce Williama Eagletona Jr., *The Kurdish Republic of 1946*, która w części wstępnej zawiera wiele danych na temat polityki radzieckiej w odniesieniu do Kurdystanu i planów oderwania tej dzielnicy od Iranu.

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

POCZĄTKI PAŃSTWA SAFAWIDÓW

Ród Safi ad-Dina i zakon *safawijje*

W końcu XV w. Persja była w stanie pełnego politycznego rozkładu. Na zachodzie kraju panowały politycznie słabo rozwinięte państwa tworzone przez federacje plemion turkmeńskich, Kara Kojunlu i Ak Kojunlu, na wschodzie egzystowały niedobitki timurydzkiego imperium. W ostatnich latach tego stulecia państwo Ak Kojunlu było rozpołowione. Część północna obejmowała Azerbejdżan i Armenię. Tu władcą był Murad. Część południowa obejmowała środek zachodniego Iranu (Irak Perski). Na południe od tego obszaru, w Farsie, Kermanie i Jazdzie, a także w Iraku właściwym, arabskim, panowali turkmeńscy książęta niezależni od emira Murada. Odrębne państwa istniały m.in. w Chozestanie, Sistanie, a na północy – w Kaszanie. Drobniejsze księstwa podzieliły między siebie ziemie nad Morzem Kaspijskim: Mazanderan, Gilan, Talesz. Niewielki Gilan dzieliły między siebie aż dwa emiraty irańskie z centrami w Lachidżanie i w Raszcie, noszące odpowiednio miana: Bije Pisz i Bije Pas. Leżący najbardziej na północy Talesz podlegał odrębnemu chanatowi.

Nieco lepiej przedstawiała się sytuacja po drugiej stronie wielkich irańskich pustyń. We wschodniej Persji nadal wznosiły się resztki post-timurydzkiego emiratu rządzonego przez wnuka wielkiego Timura, Husajna Bajkara, który utrzymał się u władzy do 1506 r. Stolicą jego włości był Herat, a podlegał mu, prócz Chorasanu, właściwie cały dzisiejszy zachodni Afganistan. Państwo to przeżywało poważne trudności wewnętrzne, które stały się przyczyną wielkiego powstania w Heracie uśmierzonego przez emira Husajna na drodze negocjacji ze zbuntowanymi mieszkańcami stolicy, które prowadził wybitny poeta, późniejszy wezyr u Szajbanidów, Ali Szer Nawoi.

Badacze tego okresu dzielą panujące w tamtych latach dynastie na dwie kategorie. Jedną tworzą dynastie będące pozostałością po rządach Turków i Mongołów, drugą zaś te, dla których polityczną bazą były wszelkiego autoramentu ruchy szyickie, które zdobyły znaczenie na fali antyfeudalnych ruchów plebejskich wybuchających w XIV i XV stuleciu. Plebejskie nastroje zaznaczały się silniej na zachodzie, tam bowiem żywsze były kontakty polityczne i wynikające z nich polityczne animozje. Początkowo głównym oponentem irańskich sił politycznych był mamelucki Egipt, później pojawili się Turcy Osmańscy. Stworzony przez nich sułtanat, aczkolwiek był polityczną konsekwencją najazdu Seldżuków i tych plemion tureckich, które szły ich śladem, przedstawiał sobą nową jakość. Nie tworzył go niestabilny konglomerat wielu plemion, jak to miało miejsce u Ak Kojunlu i Kara Kojunlu. Nie był także państwem rozpadającym się pod działaniem odśrodkowych sił reprezentowanych przez lokalnych feudałów, co obserwowaliśmy w Persji pod władzą Seldżuków i Ilchanów. Jego ustrój, zdecydowanie odróżniający się od emiratów tureckich sąsiadów, stał się wzorem dla nowego

państwa tworzącego się w XVI w. na terytorium późniejszej Persji. Dowodzą tego przeprowadzane wówczas w sułtanacie reformy. Obecność Turcji Osmańskiej jest o tyle istotna dla dziejów państwowości perskiej, że na styku strefy wpływów sułtanatu tureckiego ze strefą perską rozwijała działalność i kształtowała się ideologicznie religijna i zarazem wojskowa formacja znana w historii pod nazwą Kyzyłbaszy.

Zakon Kyzyłbaszy

Na czele tej organizacji, która z czasem przekształciła się w radykalny suficki zakon, stał wpływowy ród Safawidów. Przywódcy zakonu w swojej działalności skoncentrowali się na dwóch zasadniczych kwestiach: na ugruntowaniu w najbliższym otoczeniu głoszonej przez nich doktryny będącej odmianą islamu i na umacnianiu więzi wojskowej kilkunastu plemion tureckich koczujących na terytorium opanowywanym przez zakon. Dzieje tego rodzaju swymi początkami sięgają XIII w. W tym stuleciu w zachodnim Iranie doszło do znacznego rozwoju sufickiego kierunku w islamie, czemu towarzyszył liczebny wzrost zakonów derwiszowskich mających niekiedy charakter organizacji i ruchów plebejskich. Dotyczyło to przede wszystkim pogranicza, gdzie siły feudałów w sposób naturalny były ograniczane przez warunki terenowe i polityczne. W tej grupie sufickich organizacji znalazł się zakon Safawidów.

Na jego czele, podobnie jak w innych zakonach, stał naczelnik tytułowany starcem, mistrzem (ar. *šajh*, pers. *nīr*) lub przywódca (ar. *muršid*). Z czasem funkcja ta przekształciła się w godność dziedziczną, a znajdowała się ona w rękach rodu Safawidów już w XIII w., pod panowaniem Ilchanów. Założycielem zakonu (tak przynajmniej głosiła rodowa tradycja) był Safi ad-Din Ishaq (zm. 1334) uważany przez uczniów i naśladowców za postać świętą. Safi wywodził się z grona bliskich uczniów Zahida (właśc. Tadž ad-Din Ibrahim Gilani, zm. około 1300), derwisha, którego podobnie jak jego sławnego ucznia także uznawano za świętego. Safi tak doskonale się prezentował, że Zahid wydał za niego za mąż swoją córkę.

Jeszcze za życia Zahida dochodziło do konfliktów między zakonem i jego założycielem z jednej strony, a lokalnymi feudałami z drugiej. Najsilniejszym władcą w tym rejonie był szirwanszah, władający miastem i okręgiem Szirwan ciągnącym się na północ od Azerbejdżanu wzdłuż brzegów Morza Kaspijskiego. Plebejski charakter zakonów derwiszowskich sprawiał, że organizacje te w sposób naturalny stawały po stronie chłopów odmawiających wypełniania ich feudalnych powinności, jak również obok rzemieślników wówczas też sytuowanych na dole drabiny społecznej. Z biegiem czasu jednak, w miarę jak stabilizowała się pozycja szejchów i umacniała majątkowa zasobność zakonu i jego przywódców ^[1], co jednak zajęło kilkadziesiąt lat, do głosu doszli przedstawiciele warstw bogatszych, którzy w coraz większej liczbie zaczęli wstępować do bractw, początkowo zadowolając się pozycją szeregowego członka (*murida*, z ar. *murid*, dosł. 'podporządkowany, uczeń'). Te zmiany w społecznym składzie bractw doprowadziły do przesunięcia się organizacji na prawo, w stronę feudałów i lokalnych władców, i utraty pierwotnego plebejskiego charakteru noszącego znamiona tak zwanego przez

wybranych badaczy islamu ludowego, muzułmańskiego folkloru, który łączył w sobie dwa główne odłamy tej religii, szyitów i sunnitów. Do kategorii *muridów* zaliczali się podobno mongolski władca Abu Said, ilchanidzki wezyr Raszid ad-Din i jego syn Ghijas ad-Din.

Teoretyczna działalność szejcha Safiego mieściła się w nurcie islamu ludowego, o zdecydowanie uproszczonej teologii. Pod tym względem nurt suficki (jeśli chodzi o doktrynę, w tym ruchu znalazł się Safi ze swoimi zwolennikami) koncentrował się na powierzchownej pobożności i ascezie, cechach odpowiadających wszelkim ruchom religijnym, w których brali udział członkowie warstw biedniejszych. Wielkość szejcha jako przywódcy polegała na tym, że wyzwolił się z pęt prymitywnego religianctwa i dodał do swojego programu punkty mówiące o konieczności rozpoczęcia działalności wojskowej. Kult pracy, jaki dostrzegamy w jego naukach, nie był czymś oryginalnym, ponieważ inne zakony też głosiły konieczność prowadzenia „pracy organicznej”, przez co rozumiano przede wszystkim uprawę roli.

Zdobywszy już znaczną popularność jako mąż świątobliwy, gdy do jego skromnej siedziby ciągnęły tłumy wiernych jak do świętego, Safi oddzielił się od bractwa Zahida i około 1300 r. założył własny zakon działający w okolicach Ardabilu, miasta leżącego w północnym Azerbejdżanie. Nowo powstały zakon zaczęto nazywać *safawijje* (*şafawijje*) od imienia jego założyciela. Początkowo bractwo stało po stronie ubogich, dając prześladowanym schronienie. Jako człowiek zamożny Safi pomagał stronnikom, a mając na celu poszerzenie swoich wpływów, zaczął rozbudowywać sieć agitatorów (delegatów, misjonarzy, propagatorów, ar. *halifa*) na terytorium prawie całej Persji. W ten sposób umacniał swoją popularność i zdobywał trwałą pozycję jako polityk, początkowo lokalnej rangi. Podobno jego wpływy sięgnęły Azji Środkowej, ale wolno nam ten przekaz zakwestionować, wzięwszy pod rozwagę późniejsze dzieje dynastii Safawidów, których ani pozycja polityczna, ani wpływy doktrynalne w tym regionie nie były znaczące^[2].

Zakon i jego naczelnik przechodzili doktrynalne metamorfozy. Początkowo, co wiemy od niedawna, Safi ad-Din był sunnitą, ale też zwolennikiem szafiickiej szkoły interpretacji prawa. Ten kierunek muzułmańskiej jurysprudencji był najbliższy szyizmowi, jednak to nie zapowiadało jeszcze przejścia *safawijje* na pozycje szyickie. Kiedy dokładnie dokonana się ta doktrynalna rewolucja polegająca na porzuceniu sunnizmu, dokładnie nie wiadomo. Są sygnały, że przesunięcie w tym kierunku miało miejsce już pod rządami syna Safi ad-Dina szejcha Sadr ad-Dina, jednak nie jest to pewne. Dokładniejsze dane na ten temat pochodzą z XV w. Kierujący w początkach tego stulecia zakonem szejch Chwadża Ali (zm. 1429) najprawdopodobniej był szyitą, ale prawnuk Safi ad-Dina, Dżunajd, był na pewno wyznawcą tego kierunku (informacja pochodzi z połowy XV w.).

Chociaż Kyzyłbasze byli Turkami, szyizm, jaki głosili, był szyizmem w wydaniu perskim. Podobno doszło wówczas do powtórzenia wydarzeń, jakie miały miejsce za życia Alego, kiedy to jeden z jego najbliższych wyznawców chciał ogłosić go Bogiem, na co oczywiście Ali nie przystał i gorliwego wyznawcę, czciciela, którego imię znamy, wykluczył z najbliższego otoczenia. Teraz również część członków zakonu wystąpiła z tezą, by Dżunajda ogłosić po

śmierci Bogiem, a jego syna i następcę, Hajdara, synem Boga^[3].

Tak znaczna przemiana mogła być spowodowana względami politycznymi, odmianą politycznego oportunizmu, jaki wyznawał nowy zwierzchnik bractwa, ponieważ szyizm zapanował w północno-zachodniej części Iranu, zdobywając przewagę wśród prostych ludzi. Dokonane wtedy przejście na pozycję alidów (imamitów) umożliwiło wprowadzenie pewnej korekty w hagiografii. Pojawił się mianowicie przekaz głoszący genealogiczne powiązania Safi ad-Dina z dynastią imamów. Skoligacono go z wywodzącym się od wnuka Muhammada siódmym imamem Musą Kazimem, od którego Safi ad-Dina miało dzielić dwadzieścia pokoleń.

Przewagę wojskowych cech w zakonie obserwujemy, poczynając od czasów Dżunajda, który przypuszczalnie był pierwszym jego przywódcą organizującym na dużą skalę podboje i napady. W tych warunkach uformowana w zakonie doktryna walki za wiarę, której uczestnicy nazywali siebie „wojownikami za wiarę” (*ghazi*^[4]) łączyła się na zasadzie sprzężenia zwrotnego z sufizmem (*tasawwuf*), którego zwolennicy *eo ipso* stawali się bojownikami za wiarę, a jako tacy byli *sufi*. Taki punkt wyjścia przesądził o nietolerancyjnej postawie członków zakonu wobec nienależących do federacji Kyzyłbaszy nie-Turków, nieszyitów i niemuzułmanów. Odżyła u Kyzyłbaszy idea *dżihadu* – świętej wojny. Mogli ją bez trudu realizować, mając za sąsiadów Gruzję i postgreckie państewko w Trapezuncie.

Rozpoczynający polityczną karierę szejchowie *safawijje* początkowo działali tylko w Ardabilu, prowadząc tam działalność za pośrednictwem wysłanników. Największe sukcesy odnotowywali w Anatolii, na pograniczu wpływów rosnącego w siłę sułtanatu Turków Osmańskich. Szczególnie ostra dyferencjacja społeczna występowała wśród plemion koczujących we wschodniej Anatolii, na późniejszym pograniczu sułtanatu osmańskiego i perskiego. Środowisko, któremu po tureckiej stronie granicy odpowiadały hasła nadchodzące ze strony perskiej, tworzyli rzemieślnicy, chłopci i uboższa część koczowników. Członkowie tej ostatniej warstwy służyli jako pasterze, strzegący stad bogatszych elit plemienia.

Safawidzi byli z pochodzenia Turkami, wywodzili się z Azerbejdżanu, ich ojczystym językiem był używany tam lokalny język turecki, azeri (azerbejdżański), z grupy zachodniotureckiej, bliski językowi osmańskiemu. Mimo to byli zdecydowanie antyosmańscy z dwóch powodów: z racji różnic doktrynalnych (Osmanowie byli sunnitami) i klasowych. Osmanowie stali po stronie bogatych, zaś zakon początkowo wyrażał w swoim programie interesy warstw biednych.

Jednak w połowie XV w. zakon był już potężnym feudałem rządzącym w Ardabilu i jego okolicy. Podstawę militarną nowej organizacji tworzyły tureckie (turkmeńskie/azerbejdżańskie) plemiona koczujące w tamtej okolicy, posługujące się językiem azeri, ale wywodzące się z różnych regionów. Część pochodziła z Azji Mniejszej, część z Persji. Przystąpienie pierwszych plemion do safawidzkiego zakonu było spowodowane ich wrogą postawą wobec Osmanów. Federacja safawidzka początkowo liczyła siedem plemion. Były to Tekelu, Ustadzlu, Szamlu, Rumlu, Zulkadar, Afszarowie oraz najbardziej znani z późniejszych

dziejów Persji, założyciele przedostatniej dynastii irańskiej, Kadzarowie ^[5]. Początkowo tworzyli oni luźny związek plemion; Safawidom ściśle podlegali tylko Szamlu i Rumlu. Sto lat później, w XVII w., plemion należących do federacji było więcej. Oprócz wymienionych zaliczały się do nich Turkeman, Asirlu, Karadalu, Bajjat, Alpat, Dżagirlu, Kazahlu, Bajburdlu i jedyna nieturecka narodowość, Taleszowie ^[6]. Cechą stroju, która wyróżniała członków tych plemion, były czerwone turbany ^[7] ozdobione dwunastoma frędzlami będącymi oznaką ich kultu dla dwunastu imamów. Poza tym przypominali wyglądem Kozaków: mieli ogolone brody, długie wąsy i podgoloną głowę z kępą włosów pozostawionych na czubku. Byli to ludzie nawykli do wojaczki; odznaczali się dzielnością, a nawet fanatycznym oddaniem szyickiej idei.

Na tym etapie konsolidacji związku Kyzyłbaszy zakon *safawijje* przechodził metamorfozę, tracąc pierwotny charakter stowarzyszenia sufickiego, kontemplacyjnego, jakim był w wieku XIV, a stając się organizacją polityczną, nieco później wojskową. Naczelnicy poszczególnych plemion, noszący tytuły emirów, przekształcili się w feudalnych wasali szefa zakonu. Na płaszczyźnie religijnej między emirami i szejchem zakonu wytworzyła się relacja uczeń–mistrz (*murid–pir*), w której bez zastrzeżeń uznawali oni jego zwierzchnictwo.

Polityczna próżnia, jaka panowała w zachodniej Persji, pozwalała zakonowi swobodnie się rozwijać. Urządzane przez Kyzyłbaszy napady na sąsiadów praktycznie nie napotykały na odpowiedź w ramach retorsji. Propagandowo *safawijje* uzasadniali najazdy koniecznością walki o szerzenie wiary. Obiektem ich agresywnych poczynań były rejony opanowane przez niemuzułmanów, tj. pogan żyjących na Kaukazie (np. Czerkiesów, mieszkańców Dagestanu), państwa chrześcijańskie (Gruzja na Zakaukaziu) i małoazjatycki, grecki Trapezunt. Głównym ich przeciwnikiem byli sunniccy szirwanszahowie pozostający w sojuszu z Gruzją, którzy ustawiali się na pozycji gwarantów pokoju na Kaukazie i dlatego starali się zapobiegać najazdom Kyzyłbaszy. Niekiedy ich interwencje okazywały się skuteczne. W czasie napadów na sąsiadów, kiedy w obronie zaatakowanych stawał szirwanszah, Kyzyłbasze na pewno dwukrotnie doznali dotkliwych porażek. Polegli wówczas dwaj szejchowie *safawijje*, Dżunajd w 1459 r. i Hajdar w 1488 roku.

Druga klęska zatrzymała na pewien czas ekspansję zakonu. Nie możemy kwestionować, iż Kyzyłbaszom nie przyświecał szczytny cel krzewienia islamu, ale równocześnie propagowaniu wiary na pewno towarzyszyła zwykła żądza łupu. Prócz satysfakcji czysto moralnej wojownicy mieli także wymierne i niemałe korzyści materialne, wywożąc z najeżdżanych ziem najcenniejsze dla koczowników dobra, takie jak konie, zwierzęta hodowlane i niewolników. W Ardabilu istniał targ tych ostatnich. Rabunek stanowił bez wątpienia pierwotne źródło bogactwa zakonu i jego członków.

Po śmierci szejcha Hajdara jego następca i syn, Ismail, do śmierci swojego brata Sultana Alego w 1494 r. był zarządcą Ardabilu, ale z powodu słabości zakonu musiał opuścić rodzinny okręg i ukrywać się kilka lat w Gilanie, skąd powrócił do Ardabilu w 1499 r. Wtedy nastąpiło odnowienie organizacji, co stało się możliwe dlatego, że najsilniejsi jej przeciwnicy, Ak Kojunlu i szirwanszahowie, przeżywali wewnątrz rozdarcie i nie byli zdolni w tym momencie

stawić skutecznego oporu Safawidom. Ismail, stanąwszy na czele zakonu, najpierw uderzył na Szirwan (1500 r.), zabił jego władcę, zdobył i ograbił miasto, ale nie miał dość sił, aby anektować państwo szirwanszahów. W drugiej kolejności, w tym samym lub następnym roku, zaatakował Ak Kojunlu, pokonał ich i opanował południowy Azerbejdżan z Tabrizem, gdzie ustanowił stolicę. Było to znaczące zwycięstwo, pierwszy krok do utworzenia państwa na rozległym obszarze północno-zachodniej Persji. W 1501 r. Ismail zaczął się tytułować szahinszahem, przywracając do życia staroperski tytuł nieużywany od kilkuset lat. Kolejne lata to okres walk Ismaila o poszerzenie terytorium państwa i ustabilizowanie jego władzy.

Zapraszamy do zakupu pełnej wersji książki

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

PRZYPISY

Wstęp

[1] Przykładowo podaję kilka pozycji z tej kategorii źródeł: J. Fraser, *The History of Nadir shah*, London 1742; J. Hanway, *An Historical Account of the British Trade over the Caspian Sea...*, London, tom I–II, 1754; J.J. Lerch, *Auszug aus dem Tagebuch von einer Reise...*, Hamburg 1769; tegoż, *Nachrichten von der zweiten Reise nach Persien...*, Hamburg 1776; *Lettres édifiantes et curieuses, écrites des missions étrangères*, t. IV, Paris 1780.

[2] Przekład polski: *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji*, przeł. Ivonna Nowicka, Wydawnictwo UJ, Kraków 2007.

Rozdział 1

[1] Na przykład założyciel zakonu Safawidów, szejjch Safi ad-Din Safi, łączył w sobie talenty przywódcy religijnego z talentami kupca. Kiedy zaczynał karierę, miał zaledwie 1 dżoft ziemi (obszar do zaorania w ciągu jednego dnia parą wołów, ok. 5 ha), ale pod koniec życia był właścicielem, bądź feudalnym zwierzchnikiem, dwustu wsi.

[2] Wysłannicy Safiego docierali podobno nawet na Cejlon, ale, przyznajmy, jest to informacja bardzo mało wiarygodna.

[3] Wiadomość jest interesująca, ale nie pewna, ponieważ czerpiemy ją z kroniki opisującej panowanie sułtana Ak Kojunlu, której autor był w jawnej opozycji wobec Ismaila z rodu Safawidów i musiał przed nim uciekać do Azji Środkowej.

[4] W użyciu bywał także arabsko-perski termin *ghazāje kāfirān*, ‘walczący z niewiernymi’.

[5] Inny dopuszczalny zapis tych nazw: Qızılbaş, Ustağlū, Rūmlū, Šāmlū, Dulghadır, ar. wersja Du'l-Qadar, Takkalū, Afšār, Qağār.

[6] Do tureckiej federacji Kyzylbaszy zostali zaliczeni, jako jedyni nie-Turkmeni, Talisze, którzy zamieszkiwali także w okręgu Ardabilu, gdzie koczowali protoplaści zakonu *safawijje*.

[7] Stąd ich nazwa *kızıl basz*, z tur./azer. *kızıl*- ‘czerwona(y)’, *-baş* ‘głowa’.

Seria

- Farhad Daftary, *Ismailici. Zarys historii*, Warszawa 2008
- Konrad Seitz, *Chiny. Powrót olbrzymia*, Warszawa 2008
- Hassan Ali Jamsheer, *Współczesna historia Iraku*, Warszawa 2007
- Mieczysław Jerzy Künstler, *Pierwsze wieki cesarstwa chińskiego*, Warszawa 2007
- Bogdan Składanek, *Historia Persji, Tom III. Od Safawidów do II wojny światowej*, Warszawa 2007
- Marek M. Dziekan, *Historia Iraku*, Warszawa 2007
- Barbara Stepińska-Holzer, Jerzy Holzer, *Egipt. Stulecie przemian*, Warszawa 2006
- Janusz Żebrowski, *Dzieje Syrii*, Warszawa 2006
- Hugh Kennedy, *Dwór Kalifów. Powstanie i upadek najpotężniejszej dynastii świata muzułmańskiego*, Warszawa 2006
- Krzysztof Dębnicki, *Konflikt i przemoc w systemie politycznym niepodległych Indii*, Warszawa 2006
- Georges Roux, *Mezopotamia*, Warszawa 2006
- Baabar, *Dzieje Mongolii*, Warszawa 2005
- Joanna P. Rurarz, *Historia Korei*, Warszawa 2005
- Krzysztof Dębnicki, *Współczesna historia Królestwa Nepalu*, Warszawa 2005
- Henry Corbin, *Historia filozofii muzułmańskiej*, Warszawa 2005

- Piotr Szlanta, *Persja w polityce Niemiec w latach 1906–1914 na tle rywalizacji rosyjsko-brytyjskiej*, Warszawa 2005
- *Historia nauki arabskiej. Tom III. Technika, alchemia, nauki przyrodnicze i medycyna*, Praca zbiorowa pod red. Roshdiego Rasheda, Warszawa 2005
- Curtis Andressen, *Krótką historia Japonii. Od samurajów do Sony*, Warszawa 2004
- Bogdan Składanek, *Historia Persji. Tom I. Od czasów najdawniejszych do najazdu Arabów*, Warszawa 2004
- Bogdan Składanek, *Historia Persji. Tom II. Od najazdu Arabów do końca XV wieku*, Warszawa 2003
- Henryk Zins, *Historia Zimbabwe*, Warszawa 2003
- *Historia nauki arabskiej. Tom II. Nauki matematyczne i fizyka*, Praca zbiorowa pod red. Roshdiego Rasheda, Warszawa 2001
- Henryk Zins, *Afryka i Europa, Od piramid egipskich do Polaków w Afryce Wschodniej*, Warszawa 2001
- Robert Piętek, *Wojna w dziejach Dahomeju od XVII do XIX wieku*, Warszawa 2001
- *Historia nauki arabskiej. Tom I. Astronomia teoretyczna i stosowana*, Praca zbiorowa pod red. Roshdiego Rasheda, Warszawa 2000
- Aleksander Bułatowicz, *Z wojskami Menelika II. Zapiski z podróży do Etiopii*, Warszawa 2000
- Marek Pawełczak, *Afrykańskie państwo Kilindich w XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2000
- Ahmad Nazmi, *Commercial Relations between Arabs and Slavs (9th–11th centuries)*, Warszawa 1998
- Abul Fazl Bajhaki, *Historia Sultana Masuda*, Warszawa 1996

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Wydawnictwo Akademickie
DIALOG

specjalizuje się w publikacji książek dotyczących języków, zwyczajów, wierzeń, kultur, religii, dziejów i współczesności świata Orientu.

Naszymi autorami są znani orientaliści polscy i zagraniczni, wybitni znawcy tematyki Wschodu.

Wydajemy także przekłady bogatej i niezwyklej literatury pięknej krajów Orientu.

Redakcja: 00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/219

tel.: +48 22 620 32 11, +48 22 654 01 49

e-mail: redakcja@wydawnictwodialog.pl

Biuro handlowe : 00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/218

tel./faks: +48 22 620 87 03

e-mail: biurohandlowe@wydawnictwodialog.pl

www.wydawnictwodialog.pl

Serie Wydawnictwa Akademickiego DIALOG:

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

- Języki Orientalne
- Języki Azji i Afryki
- Literatury Orientalne
- Skarby Orientu
- Teatr Orientu
- Życie po Japońsku
- Sztuka Orientu
- Dzieje Orientu
- Podróże–Kraje–Ludzie
- Świat Orientu
- Historia/Polityka
- Mądrość Orientu
- Współczesna Afryka i Azja
- Vicus. Studia Agraria
- Orientalia Polona
- Philologia Orientalis
- Literatura Okresu Transformacji
- Literatura Frankofońska
- Być Kobieta
- Temat Dnia
- Wieczory z Nauką
- Życie Codzienne w...

Prowadzimy sprzedaż wysyłkową